

Anton Bebler

Najstariji sačuvani spisi marksista o razoružanju nastali su prije, približno, sto dvadeset godina. Otada pa nadalje to pitanje nisu tretirali s istom pažnjom. Bilo je tu uspona i padova, razdoblja intenzivnih rasprava o nadolazećim ratovima i odgovarajućem djelovanju društvenih snaga, koje su vodili marksisti ili su barem nastojali da njima rukovode. Bila su također razdoblja revolucija i uništavalačkih ratova, u vrijeme kojih su rasprave o razoružanju bile nestvarne, apstraktne. Međutim, intenzivnost rasprava o tome među marksistima nesumnjivo pokazuje objektivnu važnost tog pitanja i formiranu svijest o njegovu značenju među važnijim društvenim snagama. Općenito, učestalost i intenzivnost tih rasprava bila je neprestano u porastu, da bi svoj najviši nivo dosegla pri kraju tridesetih godina. Od drugorazrednog pitanja političke taktike odnos prema razoružanju postao je jedan od važnijih aspekata dugoročne političke strategije socijalističkih snaga. Taj kvalitativni skok dogodio se upravo u trenutku kad je stupanj učinka razaranja oružja i naoružanja u svijetu dosegao neslućeno visoki kvantitativni i kvalitativni nivo.

U prošlosti su marksisti prema tom pitanju zauzimali vrlo različita, često i dijametralno oprečna stajališta. Jedan od osnovnih uzroka zbog čega su se stajališta marksista o razoružanju stalno mijenjala jest povijesna promjenljivost svijeta.

Jedna od značajnih povijesnih snaga koje uvjetuju društvene promjene i oblikuju suvremeni svijet jest i naučavanje K. Marxa. Mase koje su to prihvatile, u cijelosti ili djelomično, kao svoju ideologiju tu su teoriju o nužnim društvenim promjenama pretvorile u realnu, djelotvornu i objektivnu postojeću društvenu snagu. S druge strane, društveno-ekonomske, političke, kulturne i druge promjene djelovale su i djeluju na same socijalističke snage i marksiste. To nužno mijenja i njihov odnos prema svijetu. Te promjene opažaju se i u tumačenju poznatih uputaka klasika marksizma. To tumačenje osobito je delikatno kad njihove stavove treba prevesti na jezik političke strategije i taktike u potpuno drugačijem vremenu i sredini. Za odnos različitih marksističkih partija, pokreta i grupa,

prema razoružanju važna je takođe i vrlo teška dilema o odnosu između temelja i one »nadgradnje«, u djelima osnivača marksizma, koju je nužno, u duhu samog marksizma, prevrednovati i djelomično čak odbaciti kao neposredni naputak i recept. I u pitanju razoružanja u djelima marksista susrećemo se s različitim stavovima klasika već oko osamdeset godina. To su sporovi između zagovornika dosljednog preuzimanja i mehaničkog prenosa nekih konkretnih stavova klasika, s jedne strane, i zagovornika elastičnog i dinamičnog tumačenja njih, s druge strane. Među posljednjima pojavljivali su se u povijesti marksizma kako reformisti i desni revizionisti, tako i pristalice lijevih, revolucionarnih socijalističkih pokreta.

Različiti pogledi marksista na takvo pitanje kao što je razoružanje bili su, uz ostalo, izraz klasnih, kulturnih, nacionalnih i drugih aspekata slojevitosti i raznorodnosti socijalističkih snaga. Tu raznovrsnost neizbježno su uzrokovale ekonomske i tehnološke razlike u razvijenosti pojedinih država s obzirom na njihov geopolitički položaj, status u međunarodnoj zajednici, stupanj vanjske ugroženosti, vojne sile, itd. Raznolikosti stavova prema tom pitanju nesumnjivo su pridonijeli i subjektivni činioci i ideološki utjecaji, koji su na svoj način odražavali objektivno postojeće društvene protivrječnosti.

Ako imamo na umu sve to što je oblikovalo odnos socijalističkih snaga i marksista prema razoružanju, postaje jasna i shvatljiva raznolikost njihovih stavova obilježenih u historiji marksističke misli. U cijeloj toj historiji rijetka su razdoblja kada su svi ti stavovi prema razoružanju bili jedinstveni. Jedno od takvih razdoblja bilo je posljednjih petnaest godina prošlog stoljeća. S obzirom na razvoj situacije, moglo bi se reći da će se nešto takvo dogoditi i u ovom stoljeću, premda u bitno drugačijim uvjetima.

Raznolikost stavova marksista prema razoružanju nije bila, a ni danas nije, otvoreno i jasno izražena. Ona je obično određena ocjenama političke svrsishodnosti takvih rasprava, koje su se od teoretskih ili čak čisto akademskih često pretvarale u žučne i nedrugarske prepirke i međusobne optužbe. U historiji često možemo naići na primjere posrednih ili djelomično prikriivenih polemika o razoružanju među marksistima. Jedna vrsta tih posrednih polemika bila je izražena u kritici i napadima na marksističke pristalice mira i razoružanja, »pacifista« u redovima liberalnog građanstva, te sitnograđanskih, seljačkih, radničkih i drugih slojeva. Odnos prema pacifistima, koji je varirao od neprijateljstva do suradnje, jedno je od mogućih mjerila za ocjenjivanje promjena u stavovima marksista prema razoružanju (pri tome valja spomenuti da se mijenjao i pacifizam i društvena struktura njegovih pristalica).

Različitost stavova marksista često se iskazivala i na taj način što većina njih ili veliki dio njih nije uzimao pitanje razoružanja kao neko važno i značajno pitanje. Nepostojanje rasprava o razoružanju shvatljivo je tamo i onda kada čak i svjesni dio društva ne osjeća težinu naoružavanja i ratne opasnosti ili, obratno, u razdobljima teških klasnih i međudržavnih sukoba, kad pitanje razoružanja svijeta izgleda samo privid i iluzija.

U takvim historijskim okvirima potrebno je tražiti i objašnjenje što

K. Marx i F. Engels nisu u više godina svojeg političkog i publicističkog djelovanja pitanja razoružanja ni spominjali, a kamoli se udubili u njegovu teoretsku razradu. Već rečenom potrebno je dodati još jednu historijsku okolnost. U svojem uvodu nizu članaka s temom »Vojno pitanje i njemačka radnička partija« (1865) F. Engels je napisao da se radnička klasa i socijalisti prije nisu bavili vojnim pitanjima zato što su oni njih smatrali unutrašnjom stvari vladajućih klasa. Tako je otuđenost radnika od državne vanjske i obrambene politike bila uzrok i nedostatka jasnih stavova socijalista o razoružanju.

K. Marx prvi put spominje pitanje »razoružanja« u novinskim člancima koje su on i Engels zajedno slali godine 1859. iz Pariza i Londona za američki dnevnik »New York Daily Tribune«. Od triju članaka iz aprila 1859. jednog je napisao K. Marx (»Budući mirovni kongres«), jednog F. Engels (»Neizbježivost rata«), dok jednog pripisuju obojici (»Znakovi približavajućeg se rata — naoružavanje Njemačke«).¹

U tim svojim dopisima Marx i Engels jasno su pokazali kako je parola »razoružanja« postala lopta u diplomatskoj igri velesila, od kojih nijedna nije bila spremna i stvarno zainteresirana da ga prihvati i sprovede. U Marxovim i Engelsovim prikazima prisutni su bitni politički momenti, koje nalazimo i u današnjim razgovorima i raspravama, pregovorima o razoružanju. Među njima su:

1. neprihvatljivost razoružanja, barem za neke režime, iz unutrašnjo-političkih razloga. K. Marx je napisao: »Luis Bonaparte se ne može razoružati a da se istovremeno ne pozdravi s teškim bremenom carske krune«;²
2. nedovoljna politička dobra volja da se postigne razoružanje;
3. duboko nepovjerenje među državama;
4. suprotni interesi, koje države osiguravaju upotrebom ili prijetnjom upotrebe oružane sile.

U Marxovim i Engelsovim člancima dana je i analiza rječnika diplomatskih nota, koji još i danas upotrebljavaju u raspravama i pregovorima o razoružanju:

1. postavljanje suštinskih preduvjeta za pregovore, koji su očito neprihvatljivi za protivnu stranu:
 - a. Marx opisuje kako je austrijski ministar vanjskih poslova zahtijevao razoružanje Sardinije još prije početka kongresa,
 - b. unaprijed postavljanje uvjeta da se najprije mora razoružati protivna strana,
 - c. unaprijed postavljen uvjet da razoružanje bude jednostrano, tj. samo protivne strane,
2. prijedlog u općem razoružanju daje vojno slabija ili u tom smislu

¹ K. Marx — F. Engels, *Djela*, sv. 13, str. 315—326. Treći članak je Engels vjerojatno napisao sam.

² K. Marx — F. Engels, *Djela*, sv. 13, str. 322.

manje spremna država s namjerom da smanji prednost protivničke velesile;

3. prijedlog o razoružanju služi isključivo kao propagandno sredstvo. Predlagač odmah povlači svoje prijedloge čim ih neočekivano prihvaća protivna strana.

Kada su u svojim pisanim djelima K. Marx i F. Engels prvi put spomenuli razoružanje, govorili su o toj ideji s velikom dozom ironije i podsmijeha. Iako ne posve eksplicitno, početni odnos dvojice utemeljitelja marksizma prema pitanju razoružanja bio je tada negativan, bili su uvjereni u jalovost tih rasprava.

Nijekali su također korisnost (svrsishodnost) razoružanja, barem što se tiče njihove njemačke domovine. No ujedno su ta dva klasika marksizma zagovarala kao jedan od političkih ciljeva internacionale i radničkog pokreta u svakom građanskom društvu i državi likvidaciju stalne vojske i njeno zamjenjivanje milicijski organiziranom oružanom snagom. Iz suštine tog Marxova zahtjeva, koji je prihvatila Prva internacionala, slijedi da je od toga, pored značajnih političkih učinaka, očekivao i smanjenje vojnih troškova.

Zavisno od načina njegove operativne izvedbe, taj Marxov prijedlog mogao bi značiti kao vrlo radikalnan način razoružanja ili barem način kontrole naoružavanja. Na osnovu nama poznatih podataka, vrlo je teško rekonstruirati kako su Marx i Engels međusobno usklađivali prije spomenute stavove. Možda je u tome bila prisutna i različita vremenska perspektiva. Negativan odnos prema razoružanju bio je u dvojice klasika istovremeno i djelomično određen njihovim negativnim stavom prema pacifizmu.

K. Marx i njegove pristalice su se u Prvoj i Drugoj internacionali izričito distancirali od pacifista. Često puta nisu prihvatili prijedlog pacifista za masovne, javne nastupe. Tako je bilo i 1867. godine, kada su Generalni savjet Prve internacionale i K. Marx osobno odbili poziv na Međunarodni kongres pacifista. Generalni savjet je pri tome samo poručio da članovi Internacionale mogu učestvovati na kongresu kao pojedinci ali ne i kao zastupnici Internacionale. U septembru iste godine, gotovo odmah nakon Drugog kongresa Prve internacionale u Lausanni, osnovana je građanska liberalna Liga za mir i slobodu. Usprkos kritici i protivljenju marksista, članovi Internacionale iz redova prudonista i bakunjinista poduprlji su Ligu i sudjelovali u njezinim aktivnostima. Sljedeći bruxelleski kongres Internacionale ponovno je odbio poziv Lige za mir i slobodu, predlažući ujedno njezinim članovima da pristupe Internacionali i da se tako pridruže njezinim naporima u borbi protiv rata. Iako su se dosta vremena zauzimali za društvo bez pritiska, prisile i rata, marksisti su, nasuprot pacifistima, odbijali da osude svaki rat. Pacifizam su shvaćali kao jedan od oblika građanske ideologije koja se ne zauzima da se suoči i raščisti s pravim korijenima oružanog nasilja i rata. Međutim, problem razoružanja bio je u K. Marxa i njegovih pristalica postavljen kao jedan od osnovnih u revolucionarnim promjenama građanskog društva.

Razilaženja među marksistima i pripadnicima nekih drugih socijalističkih grupacija s obzirom na čitav niz pitanja, a među njima i razoružanja, nastavljala su se u okviru Međunarodne radničke organizacije (Prve internacionale). Marxov osnovni stav bio je da borba za socijalističku preobrazbu svijeta ima mnogo veći i širi smisao i cilj od (na žalost jalovih) nastojanja pacifista da ne bude više rata i oružja u okvirima samo nešto boljeg i moralnijeg građanskog društva.

Približno do sredine predzadnjeg desetljeća prošlog stoljeća Marx i Engels zadržali su načelno negativan stav, kako s obzirom na mogućnosti (i realnosti) razoružanja, tako i s obzirom na mogućnosti ograničenja naoružavanja (njemačkih država). Carska Rusija (i francuski bonapartizam) bili su im prilično dugo vremena model militarizma, oružani stubovi feudalne reakcije, osnovni izbor ratova i ujedno opasnosti za razvoj socijalističkog pokreta u Evropi u cjelini. Zauzimali su se za vojno jačanje njemačkih država i čak za dulji kadrovski rok i veći vojni budžet u Prusiji nego što su za to bili spremni liberalni građanski poslanici. U reorganizaciji pruske vojske šezdesetih godina prošlog stoljeća ponudili su pruskom građanstvu suradnju radničke partije u političkoj borbi s koalicijom dvora, plemstva i državne birokracije, koji se oslanjaju na »tupo seosko stanovništvo«.

Najvažnije vojno-političko djelo klasika iz tog razdoblja napisao je u siječnja-veljači 1865. F. Engels. Izašlo je iste godine u Hamburgu u obliku brošure pod naslovom »Vojno pitanje i njemačka radnička partija«. Engels je tada napisao: »Njemačkom proletarijatu je svejedno koliko je vojnika potrebno pruskoj državi da bi životarila kao velesila... Da li će nakon reorganizacije (vojske — A. B.) slijediti povećanje vojnog budžeta ili neće, za radničku klasu kao klasu nema osobite važnosti. Međutim, za nju nikako nije svejedno da li će biti ili neće sprovedena potpuna vojna obaveza. Čim više radnika će naučiti upotrebljavati oružje, tim bolje. Opća vojna obaveza je nužna i prirodna dopuna općem izbornom pravu, ona biračima daje mogućnost da s oružjem u rukama brane svoje odluke protiv svakog pokušaja državnog udara. Što dosljednije sprovedenje opće vojne obaveze jedini je aspekt reorganizacije pruske vojske koji je zanimljiv za njemačku radničku klasu.«³ Engels je oštro kritizirao malograđansku uskogrudnost pruskog građanstva, koja onemogućuje »takvo jačanje armije koje bi točno odgovaralo jačanju armija drugih velikih država nakon 1814. godine«. Engels je bio mišljenja da Prusija opravdano mora imati jaču armiju nego što ju je imala dotada, jer je »veličina armije velesile određena veličinom armije drugih velesila«.⁴

Tako su u slijedeća dva decenija K. Marx i F. Engels osjetno ublažili svoj stav prema tadašnjim prijedlozima o razoružanju i aktivnosti građanskih država, a posredno i prema pacifistima. Vrhunac te evolucije predstavlja niz Engelsovih članaka »Da li se Evropa može razoružati?« napisanih poslije Marxove smrti (1893). To je jedino djelo utemeljitelja marksizma koje je bilo posebno posvećeno problemu razoružanja. Na postavljene

3
K. Marx — F. Engels, *Djela*, Moskva, 1962, sv. 16, str. 66.

4
Isto, str. 59—61.

no pitanje F. Engels je odgovorio odlučno potvrdno. Tadašnjoj njemačkoj javnosti i vladi Engels je uputio apel da u svojem interesu nastupe kao za-
govornici evropskog razoružanja. F. Engels je tada pozitivno ocijenio kako
poželjnost razoružanja iz aspekta interesa radničke klase (prije svega u
Njemačkoj i Zapadnoj Evropi), tako i iz aspekta praktične ostvarljivosti te
ideje:

»Već dvadeset i pet godina cijela Evropa se naoružava u dosad ne-
slučenim razmjerima. Svaka velesila nastoji da prestigne drugu u po-
gledu vojne moći i spremnosti... Ima li u takvim okolnostima uopće smi-
sla govoriti o razoružanju?

Pa ipak, u svim državama najširi su slojevi stanovništva, koji snose
najveći dio plaćanja poreza i regrutiranja, za razoružanje. Napetost se po-
većala već do te mjere da sve više nedostaje — ili regruta, ili novaca, ili
jednog i drugog. Zar nema drugog izlaza iz te slijepe ulice osim uništa-
vajućeg rata, kakvog još svijet nije vidio?

Tvrdim: razoružanje, i s time i mir, moguće je; čak ga je vrlo lako
postići, a za njegovo ostvarenje među svim civiliziranim zemljama najviše
mogućnosti ima i najpovoljnija je da to učini Njemačka...«

»U ovim mojim člancima polazim od sljedeće pretpostavke, koja se
općenito sve više prihvata: sistem održavanja stalne vojske prešao je u
cijeloj Evropi već u takvu krajnost da će sve te zemlje doživjeti gospo-
darski slom pod težinom vojnih troškova ili će sve to skupa dovesti do
općeg rata, ukoliko se te stalne vojske pravovremeno ne zamijene milici-
jom, kojoj bi osnova bila u općem naoružanju stanovništva.

Pokušat ću dokazati da je takva reformacija moguća već sada, čak
i u situaciji sadašnjih vlada i sadašnjih političkih odnosa. Polazeći od ta-
kve situacije, predlažem samo ono što svaka vlada bez štete po svoju si-
gurnost svoje zemlje može prihvatiti. Hoću reći da s čisto vojnog staja-
lišta nema ni najmanje prepreke za postepeno ukidanje stalne vojske, i
ako takvu još održavaju, to se ne čini iz vojnih, već iz političkih razloga.
Jednom riječju, vojska nije namijenjena obrani zemlje od vanjskog nepri-
jatelja, nego od unutarnjeg.«

Očitu evoluciju u stavovima K. Marxa i F. Engelsa možemo objasniti
razvojem dvojakih okolnosti. Prve proizlaze iz sve jače trke u naoružava-
vanju vodećih evropskih država krajem prošlog stoljeća. U toj trci Engels
je slutio uvod u jedan totalni rat u dotada neslučenim razmjerima i uni-
štavanjem. Engelsa je jako impresionirao vojno-tehnološki napredak i vi-
soka sveukupna cijena plaćanja te trke u naoružavanju. Druge okolnosti
proizlazile su iz njegovog oduševljenja zbog političkog jačanja i izbornih
uspjeha socijalno-demokratskih partija, naročito u Njemačkoj. Iz toga je
optimistički zaključivao o mogućnosti (i poželjnosti) nenasilne pobjede
socijalno-demokratskih partija i njihovog dolaska na vlast sa širenjem po-
litičkog utjecaja ne samo među biračima nego i u državnom aparatu i u
vojsci. Potpuno razoružanje trebalo bi da odstrani stvarnu opasnost takvoj
perspektivi.

Isto tako kako su se svojevremeno mijenjali stavovi o razoružanju

K. Marxa i F. Engelsa, bitno su se mijenjali i stavovi Lenjina u skladu s njegovim spoznajama i ocjenama o promijenjenim političkim uvjetima u kojima je djelovao socijalistički pokret. Do bitne promjene u tim stavovima V. I. Uljanova Lenjina došlo je nakon pobjede socijalističke revolucije u Rusiji i nakon ustanovljavanja prve države pod vodstvom revolucionarne marksističke partije.

U usporedbi s Marxom i Engelsom, Lenjinov polazni stav prema mogućnostima razoružanja u ono vrijeme bio je mnogo oštrije i negativniji. To je shvatljivo ako imamo na umu sve zaoštrenije odnose među kapitalističkim državama Evrope početkom 20. stoljeća, koji su izazvali još jače naoružavanje i konačno doveli do prvog svjetskog rata. Razdoblje imperijalizma donijelo je sa sobom ne samo sve jaču militarizaciju građanskog društva nego je dovelo i do oštrog rascjepa u socijalističkom pokretu. Jedna od kritičnih razlika koje su razdvajale desno, reformističko krilo i lijevo, revolucionarno krilo unutar II internacionale odnosila se na pitanje razoružanja. Oštrina tadašnjih polemika i Lenjinov publicistički stil »bez dlake na jeziku«, pored onog bitnog, oblikovali su njegovu negativnu ocjenu parole o razoružanju. Ta negativna ocjena data je već na štutgartskom kongresu II internacionale (1907), a taj je njegov stav sve više dolazio do izražaja u njegovim djelima, koja su nastala tokom prvog svjetskog rata.

U pismu G. J. Zinovjevu 1916. napisao je: »To razoružanje je glupost, izaziva smutnju i u našoj partiji.«⁵

U djelu »Slom Druge internacionale« Lenjin ocjenjuje kao veliku glupost, licemjerstvo i slatku laž tezu K. Kautskog o mogućnostima razoružanja i razdoblja duljeg mira u kapitalizmu. K. Kautsky je, naime, 1915. godine tvrdio da su za svjetski mir i razoružanje neki društveni slojevi i klase u kapitalističkim zemljama (dio građanstva, sitna buržoazija, seljaci, intelektualci). Lenjin je te tvrdnje označio kao »nečuveno prostituiranje marksizma« i kao »kontrarevolucionarnu teoriju«. U tadašnja burma vremena Lenjin je zastupao suprotnu parolu: »što jače naoružanje, to bolje.«⁶

U drugom značajnom djelu »Socijalizam i rat« (1915) Lenjin ponavlja, u nešto promijenjenoj formulaciji, već dosta stari stav evropskih socijalista »da se rat ne može likvidirati bez likvidacije klasa i ostvarenja socijalizma.«⁷ Polazeći od te teze i ocjene da je to historijska prilika za pobjedu socijalističkih revolucija, Lenjin je determinirao razoružanje kao političku parolu liberalnih građana i oportunističkih, koji »pokušavaju spriječiti, otupiti i smiriti revolucionarna previranja«.

Lenjinova kritika razoružanja najrazvijenija je u djelu »Vojni program proleterske revolucije« (1916):

»U Holandiji, skandinavskim zemljama i u Švicarskoj se iz redova revolucionarnih socijal-demokrata... čuju glasovi u prilog zamjene stare točke minimalnog programa socijalne demokracije 'milicije' ili 'naoružanje stanovništva' s novom točkom 'razoružanja' ... Osnovni je argumenat u

5
V. I. Lenjin, *Sabrana djela*, Moskva, 1962,
sv. 49, str. 286.

6
Isto, sv. 26, str. 224, 236, 237.
7
Isto, sv. 26, str. 311.

tome što je zahtjev za razoružanjem najjasniji, najodlučniji i dosljedan izraz borbe protiv svakog militarizma i svakog rata.

Međutim, upravo u tom argumentu osnovna je pogreška zagovornika razoružanja. Socijalisti ne mogu biti protiv svakog rata ukoliko jesu socijalisti... Eksploatirana klasa kojoj nije cilj da nauči upotrebljavati oružje, da ima oružje, zaslužuje da ostane u ropskom položaju... Ne samo sadašnja stalna vojska nego i milicija — čak i u najdemokratskijim buržoaskim republikama, npr. u Švicarskoj — jeste oružana sila buržoazije protiv proletarijata... I pored takvih činjenica, revolucionarni socijalni demokrati predlažu 'razoružanje'! To je jednako potpunom odricanju stava klasne borbe, odricanju svake pomisli na revoluciju. Naša parola mora biti naoružanje proletarijata kako bismo mogli pobijediti, razvlastiti i razoružati buržoaziju... Samo nakon toga, kada razoruža buržoaziju, proletarijat može, a da se ne odrekne svojeg historijskog zadatka, da baci u otpad svako oružje. I proletarijat će to učiniti, ali samo u tom slučaju, a nikako prije...

Taj zahtjev o razoružanju ili, točnije, taj san o razoružanju, objektivno znači posustajanje u momentu kada se sprema jedini zakoniti i revolucionarni rat protiv imperijalizma... Danas imperijalizam militarizira sve, pa i omladinu, a sutra će to vjerojatno pokušati i sa ženama. U pogledu toga možemo reći: utoliko bolje; čim brže naprijed; čim brže, tim smo bliže oružanom ustanku protiv kapitalizma...⁸

»Razoružanje je bježanje od teške stvarnosti, a ne borba protiv nje... Razoružanje kao socijalna ideja bila je očito rođena u posebnim, izuzetnim uvjetima nekih malih država, koje su dosta dugo bile izvan krvavog svjetskog puta ratova, a nadaju se da će tako i ostati... Jasno je da je ta želja nazadnjačka i iluzorna, jer imperijalizam na ovaj ili onaj način uvlači male države u vrtlog svjetske ekonomike i politike. Objektivno 'razoružanje' je čisto nacionalni, specifično nacionalni program malih država, a nikako nije međunarodni program međunarodne revolucionarne socijalne demokracije...⁹

Lenjinovi stavovi o razoružanju počeli su se mijenjati nakon pobjedonosnog oktobarskog prevrata u Petrogradu i ustanovljavanja sovjetske republike u Rusiji. Kao vođa nove ruske i zatim savezne sovjetske države Lenjin je bio suočen s teškom situacijom kako da osigura da nova država preživi. Realno shvaćajući i ocjenjujući da se to ne može tražiti u nekoj skorij svjetskoj revoluciji, sovjetsko rukovodstvo se pod Lenjinovim utjecajem odlučilo za političko probijanje neprijateljskog obruča buržoaskih zemalja. Taj proboj trebali bi postići postupnim sprovođenjem, iako u tadašnjoj situaciji, teško prihvatljive politike miroljubive koegzistencije s kapitalističkim zemljama kao dugoročnog usmjerenja. Iz takve strateške odluke proizlazili su i promijenjeni stavovi o razoružanju i pacifizmu.

Prema Lenjinovim uputama, sovjetska diplomacija je ublažila oštri negativni stav prema pacifizmu i razoružanju. Već i na taj način sovjetskoj diplomaciji je uspjelo da oslabi jedinstveni neprijateljski front i da nađe

privremene i djelomične saveznike u dijelu evropske i američke buržoazije, i da tako zaštititi krhku sovjetsku državu.

Sovjetski diplomati su u pregovorima o zaključenju mirovnog ugovora sa susjednim zemljama zahtijevali »garanciju mirne koegzistencije«. Pod time su se podrazumijevale i odredbe koje su se odnosile i na razoružanje (demilitarizirana pogranična područja). Godine 1922. sovjetska vlada je podržala osnovne principe pregovora o razoružanju, a tadašnji ministar za vanjske poslove G. V. Čičerin dao je u Ženevi sovjetski prijedlog o »općem razoružanju«. Neposredna svrha tog prijedloga bila je da se makne opasnost od ponovnog vojnog napada na SSSR od strane Poljske i koalicije kapitalističkih zemalja. Tadašnji Lenjinov stav bio je da se sovjetska diplomacija mora zauzimati za »najširi pacifistički program«, koji će ojačati liberalne struje u vladajućim klasama zapadnih zemalja. U tim strujanjima je čak vidio »jednu od rijetkih mogućnosti za mirnu evoluciju kapitalizma k novoj strukturi«. ¹⁰ Iako je sam Lenjin sumnjao u stvarne mogućnosti razoružanja, po riječima njegove žene N. S. Krupske, on je u ličnim razgovorima otvoreno i iskreno razmišljao o mogućnosti okončavanja svakog rata zbog sve veće uništavajuće moći novih oružja:

»Potrebno je reći da je Vladimir Iljič ponekad rado razmišljao i sanjao o budućnosti. Sjećam se jednog razgovora o ratu. To je bilo početkom ljeta 1918. u Petrogradu. Vladimir Iljič je tada govorio kako suvremena tehnika sve više i više pojačava uništavalački karakter rata. Ali doći će vrijeme kada će rat biti tako razoran da uopće neće biti moguć. O tome je Vladimir Iljič ponovno govorio kasnije, 1920—1921. Pričao mi je o razgovoru s jednim inženjerom, koji mu je rekao da smo sada pred takvim otkrićem s kojim će biti moguće uništiti s veće razdaljine čitavu armiju. To će onemogućiti svaki rat. Iljič je o tome govorio s velikim oduševljenjem. Očito je bilo kako je strasno želio da rat postane nemoguć. Iljič je pitanje rata shvaćao u njegovu razvoju. A i svako pitanje kojeg se latio razmotrio je na taj način.« ¹¹

U razdoblju Lenjinova aktivnog djelovanja u vezi s pitanjem rata i mira (1905 — 1922) među socijalistima i marksistima se formiraju tri različita pristupa pitanju razoružanja, koji su još i danas aktuelni. Na taj način Lenjinovo djelo predstavlja temeljni graničnik u razvoju stavova socijalista i marksista prema tom tako važnom pitanju svjetskog razvoja.

Ta tri pristupa formirala su se usporedo s rascjepom dotada jedinstvenog socijalističkog pokreta u okvirima Druge internacionale na socijaldemokratski i komunistički pokret, a zatim i s unutarnjim rascjepom u oba pokreta. U političkim sukobima između socijaldemokrata, socijalista i marksista stav prema razoružanju više puta je bio uzrok rasprava i vanjski pokazatelj ne posve definiranih ili izrečenih nesuglasica u pogledu osnovnih strateških pitanja. Između tih triju stanovišta postoje osjetljive razlike, to više što se radi o praktično političkoj realizaciji teoretskih stavova na konkretnom društvenom planu.

10
V. I. Lenjin, *Lenjinski zbornik*, Moskva, 1959, sv. XXXVI, str. 451—454. Vidi također dokumente koji su prvi put objavljeni u »Pravdi« 12. i 22. 4. 1964.

11
N. S. Krupska, *O Lenjinu*, Sbornik statej, Moskva, 1960, str. 40—41.

Prvi pristup bio je gotovo identičan pacifizmu i posve je ili gotovo posve isključivao usmjerenost k temeljitoj socijalističkoj preobrazbi svijeta. Taj pristup se razvio iz stavova nekadašnjeg reformističkog desnog krila Druge internacionale i danas je s manjim razlikama prisutan u ideologiji socijaldemokratskih i socijalističkih partija povezanih u okviru Socijalističke internacionale. Mnoge od tih partija su objektivno i subjektivno još prije dosta godina prestale biti (i nazivati se) marksističkim partijama. Oni među socijalistima koji još nisu prekinuli sve veze s marksistima mogu naći neko teoretsko uporište, premda sporno, u djelima F. Engelsa o razoružanju iz zaključnog razdoblja njegovog djelovanja (oko 1885 — 1895).

U drugom pristupu sadržan je u nepromijenjenom i dakle dogmatiziranom obliku negativni stav o realizaciji i potrebi razoružanja, koji je prije i u vrijeme prvog svjetskog rata formiralo lijevo, revolucionarno krilo Druge internacionale. U tom stavu naglašen je negativni odnos prema pacifizmu kao ideologiji buržoazije i socijalnog reformizma i suštinski kvalitativna razlika između borbe za socijalizam (kao najviši strateški cilj) i borbe za mir i razoružanje (kao niži taktičko-propagandni cilj, koji je u biti neostvarljiv). Na planu političke strategije taj pristup odgovara odbacivanju ili barem jakoj sumnji u mogućnost mirne koegzistencije među socijalističkim i buržoaskim zemljama te pobjede socijalizma u svjetskim razmjerima bez svjetskog rata i pretežnom upotrebom nenasilnih sredstava političke borbe. Na planu doktrine pristalice tog pristupa pozivaju se na djela K. Marxa i F. Engelsa iz razdoblja od 1860. do 1880. (i posebno nakon sloma Pariške komune) te na djela V. I. Lenjina iz razdoblja od 1905. do 1917. Bitne karakteristike toga pristupa nalazimo u teoretskim djelima J. V. Džugašvilija Staljina (*»Ekonomski problemi socijalizma u SSSR«*, 1952), L. D. Bronštajna Trockog, u dokumentima Komunističke (treće) internacionale (naročito do 1936), u djelima Mao Ce Tunga i drugih. Na tom planu pristalice tog pristupa često se pozivaju naročito na Lenjinovu tvrdnju da imperijalizam nužno porađa ratove. Iako Lenjin periodična izbijanja većih ratova nije uvijek i bezuvjetno smatrao izrazom te zakonitosti svijeta u razdoblju imperijalizma, povremena i bitna ograničenja vrijednosti te zakonitosti nije nigdje izričito obradio ili spomenuo. Također to nije učinio niti nakon tako bitno kvalitetne promjene svjetskog značaja kakva je bila socijalistička revolucija u Rusiji. Danas su bitne karakteristike tog pristupa prisutne u različitim inačicama u teoretskim stavovima nekih azijskih (KP Kine je među njima najveća i najznačajnija), evropskih (Albanska partija rada, odnosno, *»marksističko-lenjinističke«* partije) i latinskoameričkih partija; zatim u stavovima partija i grupacija koje pripadaju Četvrtoj (trockističkoj) internacionali, u stavovima grupa i organizacija tzv. *»nove ljevice«* i drugih.

U trećem pristupu se, kao i u prvom, pozitivno ocjenjuje potreba i realnost razoružanja kao društvenog cilja, ali nasuprot njemu očuvanje svjetskog mira postavlja u okvir socijalističke preobrazbe svijeta. Iako se dopušta mogućnost novog svjetskog rata, odbacuje se teza o njegovoj neizbježnosti u uvjetima bitno promijenjenog (u usporedbi s razdobljem od 1905. do 1917. pa i kasnijim) odnosa snaga kapitalizma i socijalizma.

Svjetonazorski i teoretski taj se pristup vrlo mnogo razlikuje od stavova većine pacifista, no te se razlike ne naglašavaju, nego se zagovara iskrena i dugoročna (ne samo taktički) politička suradnja među svim pristalicama mira i razoružanja. Nasuprot drugim pristupima, u trećem pristupu se ne pretpostavlja borba za socijalizam borbi za mir i razoružanje, već u uspjehu druge vidi dobru garanciju za uspjeh prve. Teoretska osnova trećeg pristupa jest u tezi o mogućnosti i nužnosti mirne koegzistencije među zemljama s različitim društvenim i političkim sistemima (naročito s obzirom na sudbonosne posljedice za cijelo čovječanstvo u slučaju mogućeg atomskog rata) i u tezi o mogućnosti temeljitih društvenih promjena u pravcu socijalističke preobrazbe svijeta bez svjetskog rata. Doktrinarno se osnova za taj pristup može tražiti u djelima F. Engelsa iz razdoblja od 1885. do 1895. i prije svega u stavovima V. I. Lenjina iz razdoblja od 1918. do 1922. Iako su karakteristike trećeg pristupa bile prisutne u vanjsko-političkoj praksi KP Sovjetskog Saveza već u razdoblju između dva svjetska rata, taj se pristup teoretski formirao tek šezdesetih godina ovog stoljeća.

Danas je taj treći pristup u različitim inačicama prisutan u teoretskim stavovima i s većim razlikama u praksi većine komunističkih partija — bivših članica Komunističke internacionale.

U razdoblju nakon drugog svjetskog rata jugoslavenski komunisti su pozitivno i konstruktivno tretirali problem razoružanja još prije nego što je to postao opći stav među komunističkim partijama. Taj odnos je proizlazio iz osnovnog vanjskopolitičkog opredjeljenja nove socijalističke Jugoslavije, realne ocjene međunarodne situacije i životnih interesa male i ekonomski nedovoljno razvijene socijalističke zemlje, koja je uz velike žrtve izborila političku nezavisnost i mogućnost da samostalno gradi pravednije društvo. Osnovice međunarodne politike FNR Jugoslavije dao je u aprilu 1947. u ekspozou pred Narodnom skupštinom Josip Broz Tito. Kao prvo i četvrto načelo naše vanjske politike Tito je naveo borbu za učvršćenje mira u svijetu i čuvanje mirnog razvoja i sigurnosti naše zemlje. Prvi cjelovit prikaz Titovih stavova o razoružanju naći ćemo u njegovoj izjavi datoj Udruženju dopisnika kod Ujedinjenih nacija 27. maja 1950: »Tko je iskreno za mir, taj će preći preko svih tih sitnica i iz sve snage se zauzeti za mir. Najprije treba mirno riješiti ona pitanja koja uzrokuju napetost u svijetu, treba da se likvidiraju uzroci koji mogu dovesti do rata. Uvjerem sam da će zatim biti moguće riješiti i pitanje kontrole atomske energije ... Jedino trajnim nastojanjem svih zemalja, prije svega članica UN i u okviru te organizacije, moguće je prevladati sve teškoće, učvrstiti međunarodnu suradnju i tako pripremiti teren za rješavanje pitanja međunarodne kontrole atomske energije, zabrane atomskog oružja i razoružanja uopće.«¹²

U svojim brojnim kasnijim izjavama o razoružanju, sve do poruke sudionicima posebnog zasjedanja Generalne skupštine UN ljeti 1978, J. Broz Tito naglašavao je različite aspekte razoružanja. Pri tome se zalagao

za optimizam, ustrajnost, elastičnost i realnost, za prevladavanje blokovske zatvorenosti i nepovjerenja, i uvijek je upozoravao na dijalektičku povezanost problema razoružanja sa širim političkim problemima suvremenog svijeta. U izjavama od 1955. Tito je isticao svoj početni stav o nužnosti općih političkih preduvjeta za uspješne pregovore o razoružanju i dopustio također mogućnost paralelnog napretka kako na političkom području, tako i s obzirom na dogovore o načelima razoružanja (izjava »Narodnoj armiji« od 6. oktobra 1955). U govoru na Prvoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Beogradu u septembru 1961. Josip Broz Tito je izjavio da »potpuno i opće razoružanje nije nekakvo nereavno, nego, obratno, jedino moguće trajno rješenje« i da se u procesu razoružanja moraju povezati dva elementa, koja su odvojeno naglašavala dva bloka — dogovor o konačnom cilju i nadzor nad sprovođenjem odluka. U istom programskom govoru predsjednik Tito je kritizirao stalnu težnju blokova da na sam proces razoružanja, ako bi do njega došlo, gledaju kao na način osiguranja vojne prednosti. Već u tom govoru pojavljuju se elementi koji su kasnije u razvijenijem obliku postali dio platforme pokreta nesvrstanih zemalja: načelo nejednake odgovornosti velikih i malih država za trku u naoružavanju, načelo jednakog prava svih država da sudjeluju u rješavanju problema razoružanja, odnosno da se okvir pregovora o razoružanju proširi nesvrstanim i vanblokovskim zemljama, jača uloga Ujedinjenih nacija, da prvenstvo naporima za zabranu atomskog oružja, podrška odlukama o djelomičnom razoružavanju, ne kao alternativni već kao poticaju za napredovanje k općem razoružanju. Međunarodni značaj tih stavova dugogodišnjeg vođe jugoslavenskih komunista vidi se već i po tome što su ih u velikoj mjeri ugradili u zaključni dokument posebnog zasjedanja Generalne skupštine, koje je bilo sazvano na prijedlog nesvrstanih zemalja i na Titov poticaj na skupu nesvrstanih u Colombu 1976.

Na teoretskom planu jugoslavenski komunisti su obogatili suvremenu marksističku literaturu o razoružanju značajnim teoretskim djelom Edvarda Kardelja »Socijalizam i rat«, objavljenim 1960.

Na osnovu analize velikih promjena u svijetu i u odnosu snaga socijalizma i imperijalizma E. Kardelj je odbacio tezu kineskih komunista koji su u suvremenim relacijama inačili svjetski rat s klasnom borbom i revolucijom. Kinesko odbijanje borbe za mir i razoružanje, njihovo pretpostavljanje borbe za socijalizam borbi za mir (i razoružanje), njihovo ideološko ograđivanje od nemarksističkih sudionika široke fronte zagovornika mira i razoružanja, Kardelj je označio kao ultraradikalno sektaštvo i dogmatizam. U tom pogledu Kardelj je neke kineske stavove usporedio sa sličnim stavovima L. D. Trockog. Između ostalog Kardelj je napisao:

»Naravno da bi bila iluzija ako bismo vjerovali da je u sadašnjim uvjetima moguće brzo postići uspjehe u stabilizaciji mira i koegzistencije. Međutim, tu se uopće ne radi o hitnosti ni o vremenu, nego o tome da li je kurs prema miru, koegzistenciji, razoružanju itd. u sadašnjim uvjetima, tj. još prije nego li nestane i zadnji imperijalist sa zemaljske kugle, realan ili nije... Ne radi se o tome da li je za takvu politiku potrebno mnogo ili malo vremena, ili da li ona ima više ili manje mogućnosti, nego

o tome da li takva mogućnost uopće postoji ili ne postoji. Ako postoji, sveta je dužnost svih socijalističkih snaga da se bore za njezino ostvarenje, a pri tome, naravno, ne smiju oslabiti napori za realizaciju prve. Nasuprot takvom shvaćanju, kineski teoretičari postavljaju tezu... da su borba za mir i borba za socijalizam dvije različite vrste borba. Kineski teoretičari očito misle... da borba za mir spada samo na područje agitacije, propagande, objašnjavanja, raskrinkavanja itd. a borba za socijalizam na područje faktičkog, materijalnog mijenjanja stvari. Ako se na taj način orijentiramo na mijenjanje stvari, s priznavanjem neizbježivosti rata, onda politika mira čak lako može doći u sukob s borbom za socijalizam.«¹³

Ovu raspravu mogu završiti zaključkom da je odnos marksista prema razoružanju uvijek bio u osnovi opredjeljen i izveden iz njihovog odnosa prema osnovnim dilemama društvenog razvoja i njihovih ocjena konkretnih historijskih mogućnosti za socijalističku preobrazbu njihovog društva i svijeta. Na odnos marksista prema razoružanju nesumnjivo su vrlo jako utjecale i promjene u pogledu objektivnog društvenog sadržaja cilja razoružanja, društvene nužnosti toga, a djelomično također odnos prema onim društvenim snagama koje su najaktivnije nastupale s parolama o razoružanju.

Ako se osvrnemo na promjene stavova o razoružanju među marksistima, može se reći da je osnovni činilac koji je opredjeljivao te stavove bila ocjena i opredjeljenje (strateško, operativno ili taktičko) prema upotrebi oružanog nasilja za postizanje socijalističkih ciljeva. Kao dodatni činilac u tom se opredjeljivanju pojavljivao i pojavljuje se stupanj društvene odgovornosti marksističkih partija (pred svojim društvom ili u okviru međunarodne zajednice).

Dinamika stavova marksista o razoružanju je u prošlih sto dvadeset godina općenito odražavala promjene u svijetu, dinamiku društvenog razvoja i, u okviru socijalističkih i radničkih pokreta, dileme odnosa sadržaja i oblika borbe za bolje društvo kao i konačnih ciljeva i sredstava za njihovo ostvarivanje.

Prijevod: Kamilo Burger

13
E. Kardelj, *Socijalizam in vojna*,
Cankarjeva Založba, Ljubljana, 1960, str.
149—150.